

STUDIECENTRUM RECHTSPLEGING
TRAINING AND STUDY CENTRE FOR THE JUDICIARY

Rechter en burger vis-à-vis

Percepties van elkaar en van elkaars meningen

Het klassieke misverstand

Geen gemakkelijker misverstand, althans voor de kijker, dan dat tussen Helena en Lysander in *Midsummer Night's dream* van Shakespeare als de laatste, net wakker geworden, zijn liefde aan haar verklaart. Zij kon niet anders dan hem als een grote leugenaar tegemoet treden; ze wist toch zeker dat hij een paar uur geleden gevlucht was, om met Hermia te trouwen. Wij als kijkers weten de oorzaak: het bedrijfsfoutje van Puck; maar voor Helena was het gedrag van Lysander totaal onbegrijpelijk. Dit misverstand kan dienen als een illustratie - meer ook niet - bij het volgende onderwerp over een actueel thema.

Het laatste decennium is er nogal wat aandacht besteed aan de positionering van de rechter dan wel de Rechtspraak in de samenleving. Uit diverse publicaties over de 'responsiviteit' van de rechter bleek dit een lastige kwestie, maar van vitaal belang voor het functioneren van de rechtspraak¹. In onderzoeken werd gekeken in hoeverre het optreden (het handelen) en de besluitvorming van de rechter blijk geeft van kennis en begrip voor de samenleving. Verschillende bewoordingen zijn daarvoor in omloop: vertrouwen, kloof, geloofwaardige rechtspraak, transparantie en publiek debat². Desgevraagd gaven adviseurs daarover verschillende adviezen, variërend van het actief zoeken naar het verkleinen van de afstand tussen burger en Rechtspraak tot een actief afstand houden³.

Wat is wijsheid? Laten we beginnen om na te gaan of er sprake is van gedeelde opvattingen bij burger en rechter. Daarover gaat dit onderzoek. Een onderzoek naar (mis)percepties dat twee dingen laat zien. Niet alleen dat rechters en burgers wat van elkaar verschillen bij het beantwoorden van de vraag hoe responsief rechters zijn - de rechters denken wat beter over zichzelf dan de burgers - maar ook dat beide partijen de mening van de ander niet altijd goed voor ogen hebben. Vooral waar het gaat om de vraag hoe responsief rechters zouden moeten zijn, blijkt dat rechters denken dat de burgers meer van rechters verwachten dan de burgers feitelijk doen.

Albert Klijn, juni 2014

Auteur Albert Klijn is als wetenschappelijk adviseur werkzaam bij SSR. Dank gaat uit naar Marnix Croes en Frits Huls voor hun commentaar op de conceptversies.

¹ 'Responsiviteit' verwijst naar het optreden van de rechter waarin deze zichtbaar maakt dat hij kennis heeft van en begrip voor hetgeen zich in de samenleving afspeelt en tevens laat zien hoe die kennis en dat begrip een rol hebben gespeeld in de rechterlijke besluitvorming.

² Korthedshalve verwijs ik naar het Symposiumnummer: Vertrouwen in de rechtspraak, *Recht der Werkelijkheid*, 2013, jrg. 34 nr. 2. Dit bevat een veelvoud aan referenties.

³ Van den Brink pleit in: *Geloofwaardige rechtspraak: de rechter als bruggenbouwer* (Rechtspraaklezing 2008) voor actief verkleinen; Frissen adviseert in: *Reputatie op afstand* (Rechtspraaklezing 2012) voor afstand houden.

1 Een meervoud aan 'kloven' in opvattingen

Om de communicatie tussen rechters en burgers op orde te krijgen moet men eerst 'Weten wat er leeft'. Dat is eenvoudiger bepleit dan gerealiseerd. De gedachte dat burgers en rechters nogal kunnen verschillen over elkaars meningen ten aanzien van de (gewenste) onderlinge positie, leidde Elffers en De Keijser (2004) ertoe om de gebruikelijke metafoor van 'de kloof' te vervangen door het meervoud 'kloven'⁴. Ze onderscheidden een feitelijke kloof - de verschillen in opvatting over een responsieve rechter bij de rechters en in de hoofden van de burgers – naast een gepercipieerde kloof. Deze laatste kent twee varianten: de door rechters waargenomen afstand tussen hun eigen opvattingen en de door de rechters veronderstelde opvattingen van de burgers (kortweg: rechterskloof) en de door de burgers waargenomen afstand tussen hun opvattingen over de rechter en die van door de burgers veronderstelde opvattingen aan de kant van de rechters (de bevolkingskloof). Tevens maakten zij een onderscheid in de aard van de meningen; meningen over het door rechters in de praktijk gebrachte gedrag (descriptieve kloof) naast meningen over het gedrag dat van een rechter verwacht wordt (normatieve kloof). De onderzoekers brachten de kloven in beeld na het voorleggen van negen stellingen aan een representatief aantal Nederlandse burgers (N=529) en aan een klein aantal strafrechters (N=28)⁵.

Kloof op basis van feitelijk vertoond gedrag

- Rechters moeten beter hun best doen om hun beslissingen uit te leggen
- Rechters nemen te vaak beslissingen die voor de gewone burger niet te accepteren zijn
- De Nederlandse rechter zit in een ivoren toren
- Rechters in Nederland zijn onbekend met wat er in de samenleving speelt

Kloof op basis van verwacht gedrag

- Om zijn onafhankelijkheid te bewaren, moet de rechter zich in grote zaken afsluiten voor wat het publiek ervan vindt
- Rechters moeten alleen op de zaak zelf letten en niet op wat het publiek ervan vindt
- Een rechter kan nu eenmaal niet voorkomen dat sommige beslissingen tot onbegrip in de samenleving leiden
- Ook als het publiek over een misdrijf erg verontwaardigd is, dan moet de rechter in die zaak zijn strafmaat daar niet door laten bepalen
- Het is belangrijker dat een beslissing juridisch helemaal in orde is, dan dat de beslissing in de samenleving geaccepteerd wordt

Op descriptief niveau bleek er een behoorlijke feitelijke kloof tussen bevolking en rechters: de bevolking vond rechters minder responsief dan de rechters zichzelf vonden. De gepercipieerde kloven kwamen grotendeels overeen met de feitelijke. Op het normatieve vlak was er feitelijk gezien geen kloof tussen rechters en burgers. De rechters echter percipieerden er wel een. Ze dachten ten onrechte dat de bevolking in meerderheid een grotere responsiviteit vroeg van hen als rechters. De burgers dachten dat de rechters voor zichzelf een meer geïsoleerde positie prefereerden, meer dan de burgers zelf wilden. Voor burgers speelde, aldus het onderzoek, nauwelijks een kloof-probleem. Rechters daarentegen zagen die kloof wel.

Om de huidige stand van zaken rond de responsiviteit en positionering van de rechtspraak te onderzoeken in het kader van de SSR-Zesdaagse-cyclus over rechterlijk oordelen werden eind 2013 dezelfde stellingen als die uit het onderzoek van Elffers en De Keijser voorgelegd aan een representatief aantal Nederlandse burgers (N=526) en een twintigtal rechters uit diverse sectoren van één gerecht. (N=24)⁶.

2 De perspectieven in beeld

Onderstaande figuren brengen het al dan niet bestaan van kloven in opvatting en de omvang ervan in beeld. De gemiddelde scores per item zijn weergegeven op een schaal van 1 t/m 7. Daarbij geldt dat scores tussen de 1 en 3 wijzen op een duidelijke afwijzing van de stelling en daarmee een stem voor een responsieve opstelling van de rechter, terwijl scores tussen 5 en 7 op een duidelijke bevestiging van de stellingen wijzen en de voorkeur voor een afstandelijke opstelling van de rechter manifesteren. Scores in het tussenliggende gebied wijzen op een ambivalentie die in meer of mindere mate kan neigen naar een van de twee uitersten.

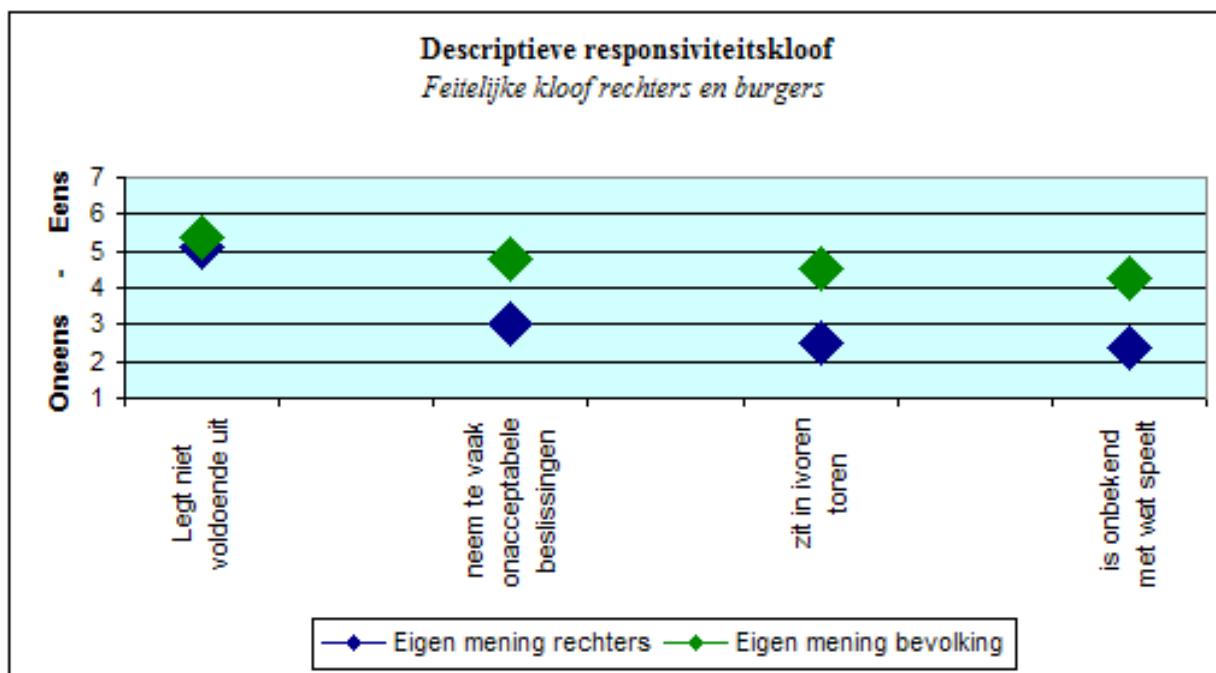
4 H. Elffers & J.W. de Keijser, Het geloof in de kloof: wederzijdse beelden van rechters en publiek, in: Het maatschappelijk oordeel van de strafrechter. De wisselwerking tussen rechter en samenleving, (J.W. de Keijser & H. Elffers (red), 2004, Boom Juridische Uitgevers, Den Haag pp.53-84.

5 Het bevolkingsonderzoek is uitgevoerd door onderzoeksbureau NIPO in het najaar van 2003. Dat onder de strafrechters is door de auteurs uitgevoerd in het kader van een groter project waarin strafrechters ondervraagd zijn over hun kijk op de rol van de media. Het aantal is strikt gesproken te klein om als basis te dienen voor generaliserende uitspraken over de gehele Nederlandse strafrechtspopulatie. In die zin zou men er over kunnen zwijgen. Bij gebrek aan mogelijkheden om een grotere steekproef te kunnen houden echter kunnen de onderzoeksresultaten toch zinnig zijn mits men zich bewust blijft dat het niet meer dan indicaties kunnen zijn voor de mening en positie van de rechters in ons land.

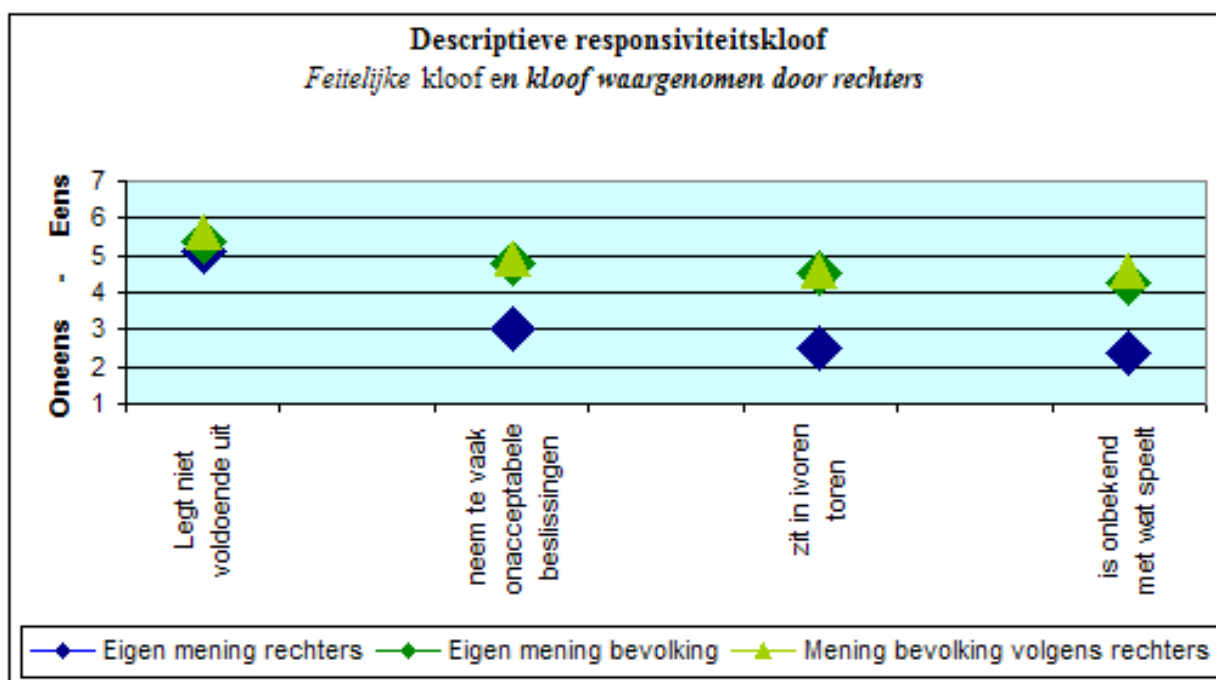
6 Het bevolkingsonderzoek is uitgevoerd door het onderzoeksbureau Mediatest BV (Amsterdam) in december 2013 in opdracht van SSR en Raad voor de rechtspraak. De werving van de rechters is gedaan door SSR onder de medewerkers van een niet nader te noemen gerecht. Voor de respons van de kant van de rechters geldt uiteraard ook de in de vorige voetnoot gemaakte opmerking.

2.1 Hoe responsief is de huidige rechter?

Burgers en rechters beantwoordden die vraag verschillend. De rechters vinden van zichzelf dat zij zich behoorlijk responsief opstellen, zo blijkt uit figuur 1 die de feitelijke kloof weergeeft. Ze geven toe dat ze weinig responsief zijn op het punt van uitleg geven van hun beslissingen maar de andere stellingen, die een tekort in responsiviteit verwoorden, verwerpen ze. De burger echter aarzelt over die rechterlijke responsiviteit⁷.

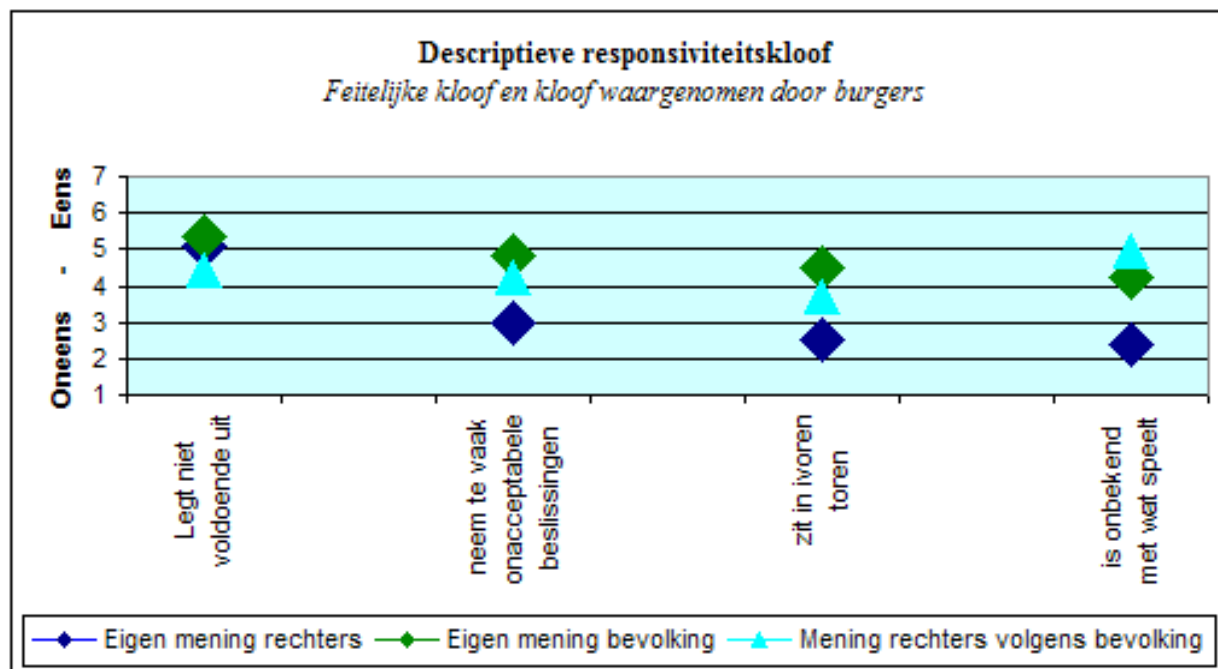
Kijken we nu naar de twee gepercipieerde kloven. Zien de rechters die kloof in de juiste proporties, hetgeen wil zeggen dat ze de opvattingen van de burgers correct schatten? Het antwoord is: ja, zoals zichtbaar in figuur 2. De rechters schatten de opvattingen van de burgers opmerkelijk nauwkeurig en hebben zo de feitelijke kloof goed in het oog⁸.

⁷ Om de omvang van zo'n kloof zichtbaar en vergelijkbaar te maken kan men de absolute waarde van de verschillen in waarneming optellen. In dit geval resulteert dat in een kloof van 6 punten. Hoe men de grootte waardeert hangt af van de referentie die men kiest. Een denkbare referentie is het theoretische maximum van 24 punten. Dan is de kloof betrekkelijk gering. Interessanter zou het zijn om te beschikken over de situatie elders als empirische referentie.

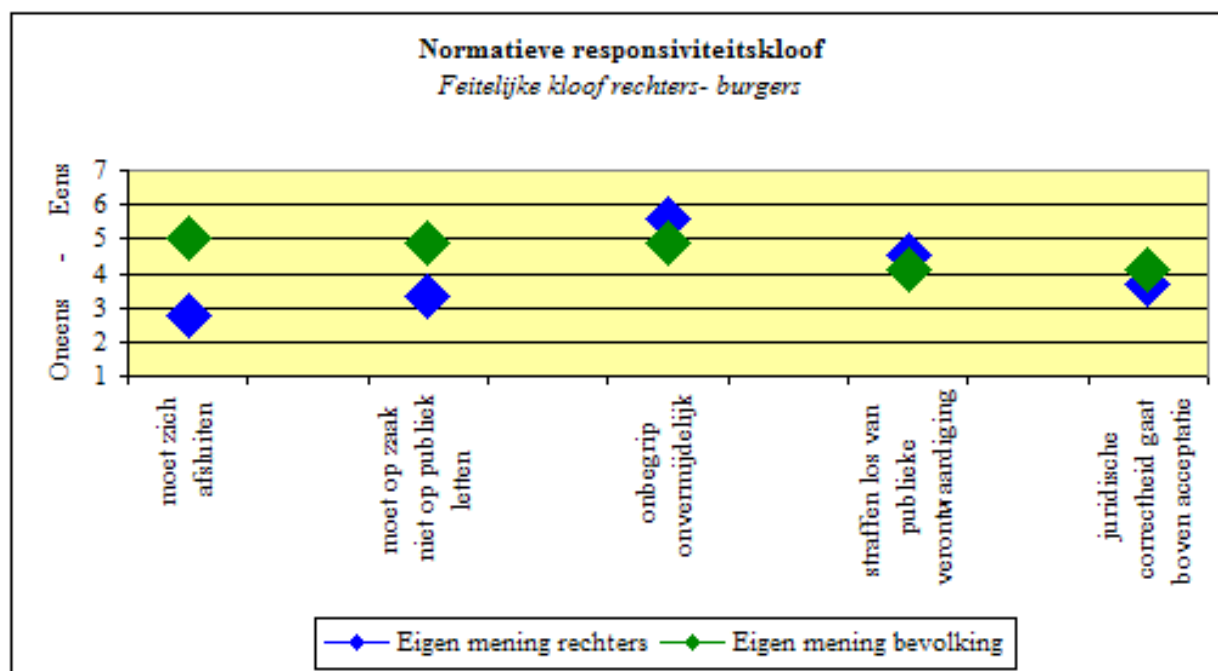
⁸ De omvang van de rechterskloof bedraagt 3 punten. Deze kloof kunnen we wel vergelijken met dezelfde kloof elders. We hebben de stellingen ook voorgelegd aan een kleine steekproef onder Vlaamse rechters (N=23) aldaar. De rechterskloof bedraagt daar bijna 11 punten. Helaas hebben we geen vergelijkbare informatie over de Belgische (Vlaamse) bevolking.

En andersom? Figuur 3 toont dat de burgers de positie van de rechters wat minder nauwkeurig waarnemen. De burgers schatten de rechters in het algemeen iets responsiever in dan de rechters zelf zijn. Al met al is de burgerkloof duidelijk groter dan die van de rechter⁹.

2.2 Hoe responsief zou de rechter moeten zijn?

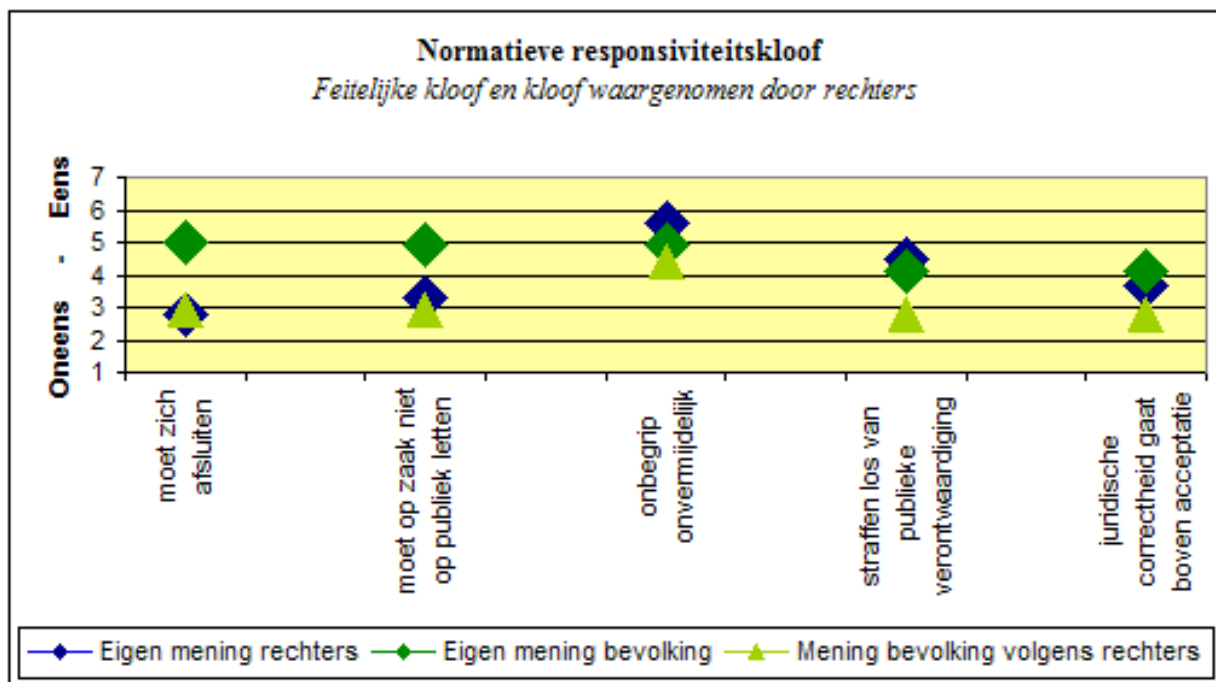
De meningen van de ondervraagde burgers en rechters verschillen hierover op één punt: het zich al dan niet afsluiten voor het publiek bij het behandelen van zaken. Rechters zijn het oneens met de stelling, de burgers niet. De andere stellingen zijn rechters deels geneigd te onderschrijven dan wel nemen ze een neutrale positie in. Ten aanzien van die vier items zijn beide groepen het feitelijk in hoge mate eens. Er is bepaald geen grote feitelijke kloof.¹⁰ 'Afstand met mate' is voor zowel de burger als de rechter het parool.

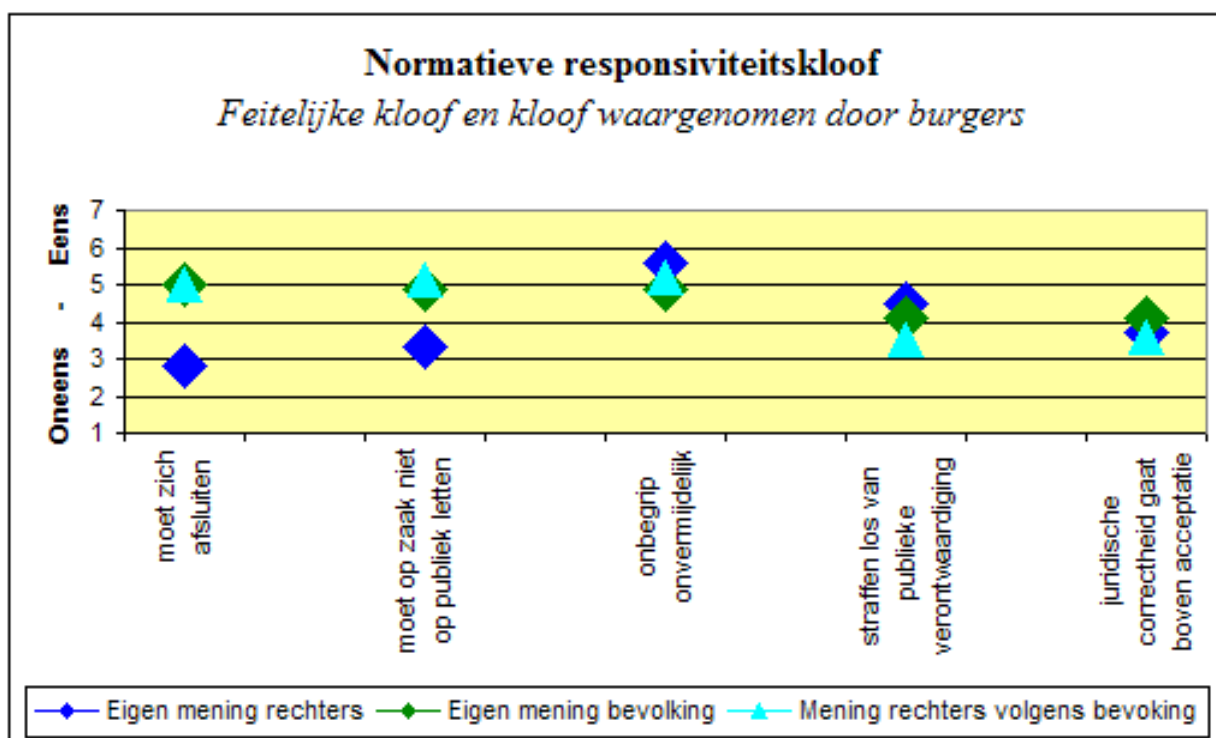
⁹ De omvang van de burgerkloof is 6 punten.

¹⁰ De omvang van de feitelijke verwachtingskloof bedraagt 4 punten. Daarbij moet men zich realiseren dat het theoretische maximum hier 30 punten bedraagt.

Ten aanzien van de door de rechters gepercipieerde kloof geldt dat rechters denken dat de burgers een wat responsievere rechter wensen dan de bevolking in feite doet. Dat geldt het meest sterk voor de eerste twee stellingen die van de rechter verlangen om méér naar de bevolking te luisteren. Ten aanzien van de laatste twee stellingen geldt hetzelfde in wat mindere mate, alleen op het punt van het onvermijdelijke onbegrip schat de rechter de denkwijze van de burger goed in. Het resulteert in een verhoudingsgewijs grote rechterskloof.¹¹

De bevolking van haar kant onderschat de responsiviteitswens van de rechters op de eerste stelling. Rechters willen zich niet afsluiten terwijl de bevolking denkt van wel. Ten aanzien van de andere vier stellingen neemt de burger de positie van de rechter duidelijk beter waar.¹²

11 De rechterskloof hier bedraagt 7 punten; de vergelijkbare kloof in Vlaanderen 14.

12 Dat resulteert in een burgerkloof van 4 punten.

Samengevat: uit de feitelijk door rechter en burger gehuldigde verwachtingen over de responsieve rechter kan geconcludeerd worden dat er tussen beiden een afstand (met mate) moet zijn. De rechters denken echter dat de bevolking op een aantal punten meer responsiviteit van hen verwacht; terwijl de burgers soms veronderstellen dat rechters juist op die aspecten meer afstand wensen dan de rechters willen. Op het normatieve vlak vertroebelen de percepties de feitelijke stand van zaken.

2.3 Het totaalbeeld

Uit voorgaande verschillen over feiten en perceptie valt te destilleren dat de kloven qua omvang gering zijn. Dat betekent echter niet dat de relatie tussen de rechter en de samenleving maar ook de eigen positionering van de rechter storingsvrij is.

Intern, binnen de rechterlijke organisatie, hoort men nog steeds geluiden over de negatieve invloed die het Wilders-proces gehad zou hebben op het rechterlijk imago. Het enige beschikbare onderzoek op dit terrein wijst echter juist de andere kant op.¹³ Er is dus veel voor te zeggen dat er vanuit de Rechtspraak met vasthoudendheid aan aandacht moet worden besteed aan communicatie waarbij, althans gezien vanuit dit onderzoek, de focus op de eigen populatie niet minder van belang is dan die op het externe publiek. Naarmate rechters menen dat de bevolking méér of ander responsief gedrag van hen verwacht dan zij zelf wenselijk vinden (terwijl in feite die wens van de bevolking overschat wordt), zullen de rechters zich meer in een spagaat gedwongen voelen. Zo'n (ballet)positie valt elegant uit te voeren, maar alleen met de nodige training.

¹³ In hun (helaas) niet zelfstandig gepubliceerde longitudinale onderzoek (4 metingen in de periode oktober 2010-juli 2011) onder een steekproef van ruim 3.000 personen (representatief voor geslacht, leeftijd, opleiding, gezinsgrootte, regio en politiek stemgedrag TK 2010) met een respons van 68% concluderen de onderzoekers Van Spanje en de Vreese (ASCor, UvA) dat het "vertrouwen in eerlijkheid strafprocessen (toe) nam (...) gedurende het proces (...), zowel onder degenen die het hele proces gevolgd hebben (59% ->61%) als onder anderen (31%->40%). Dit lijkt niet gerelateerd aan het Wilders-proces". Ook schrijven ze: "Vertrouwen in rechters onder degenen die het hele proces gevolgd hebben nam toe gedurende het proces: 53%->62%." Ze vinden geen bewijs voor de stelling dat het Wilders-proces een daling van vertrouwen in rechters heeft teweeggebracht. (Nadere informatie over het onderzoek is bij mij te verkrijgen; AK)